

19 MAYIS

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X
Cilt 6 Sayı 3

Gönderim Tarihi
Kabul Tarihi

DOI: 10.52835/19maysbd.1755748

01.08.2025
26.09.2025

Çocuk Edebiyatında Povest ve Roman Türünün Sanatsal-Estetik Özellikleri (1970-80'li Yıllara Ait Azerbaycan Çocuk Nesri Örnekleri)¹

Artistic-Aesthetic Characteristics of the Povest and Novel Genres in Children's Literature (Examples of Azerbaijani children's prose from the 1970s-1980s)

Rövşen MEMMEDOV*

* Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Teoman Duralı İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Öz

Bu çalışma, 1970–1980'li yıllarda Azerbaycan çocuk edebiyatında povest (uzun hikâye) ve roman türlerinde yazılmış eserlerin edebî ve estetik özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada söz konusu döneme ait çocuk nesrinde meydana gelen tematik, yapısal ve üslup dönüşümleri analiz edilmiştir. Özellikle Sovyet sonrası modernleşme sürecinde çocuk edebiyatının bireysel kimlik, ahlâkî değerler ve toplumsal sorumluluk gibi kavramlarla nasıl ilişkilendirildiği ortaya konulmuştur. Makalede, povest ve roman türlerinin çocuğun iç dünyasını, psikolojik derinliğini ve bireysel gelişimini yansıtmada üstlendiği işlev vurgulanmış; çocuk karakterlerin artık didaktik öğelerin taşıyıcısı değil, düşünsel ve duygusal açıdan özgün bireyler olarak sunulmaya başlandığı gösterilmiştir. Aynı zamanda eserlerde millî ve manevî değerlerin, halk kültürünün, geleneklerin, yemek motiflerinin ve yerel unsurların anlatıya dâhil edilerek çocukların kültürel kimliğine katkı sağladığı örneklerle açıklanmıştır. Dönemin eserlerinde çocukların sosyal ilişkileri, aile ve okul yaşantısı, bireysel karar alma süreçleri gibi alanlar gerçekçi ve yer yer felsefî boyutlarda ele alınmış; millî ve manevî değerlerin yanı sıra gelenek, görenek, mutfak kültürü ve halk anlatıları da estetik bir yapı içerisinde çocuk okuyucuya sunulmuştur. Bazı metinlerde yapaylık, şematik karakterler ve ideolojik izler görülmekle birlikte genel olarak bu yıllarda yazılan çocuk povest ve romanları, Azerbaycan edebiyatında bireysel kimliğin, ahlâkî değerlerin ve modern anlatım biçimlerinin öne çıktığı yeni bir estetik dönemin habercisi olmuştur. Araştırmanın sonucunda, söz konusu yıllarda yazılmış çocuk povest ve romanlarının Azerbaycan edebiyatında estetik açıdan yeni bir dönemi temsil ettiği, bireysel karakter inşasını önceleyen modern bir anlayışla kurgulandığı ve türsel çeşitliliği zenginleştirdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda söz konusu eserlerin yalnızca edebî değil, aynı zamanda eğitsel ve kültürel açıdan da önemli bir işlev üstlenmiş olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Çocuk Edebiyatı, Povest, Roman, Bireysel Karakter, Millî-Manevî Değerler, Estetik Dönüşüm

Abstract

This study aims to examine the artistic and aesthetic characteristics of *povest* (*novella*)² and novel genres in Azerbaijani children's literature during the 1970s and 1980s. The research analyzes thematic, structural, and stylistic transformations that occurred in children's prose of this period. In particular, it explores how children's literature increasingly engaged with concepts such as individual identity, moral values, and social responsibility in the context of the post-Soviet modernization process. This study highlights the functional role of povest and novel in portraying the inner world, psychological depth, and personal development of child characters. These characters are no longer portrayed merely as mere vehicles of didactic messages but as intellectually and emotionally unique individuals. The study also shows how national and moral values, folk culture, traditions, culinary motifs, and local elements are incorporated into the narrative to reinforce children's cultural identity. As a result, it is concluded that the povest and novels written during this period marked the beginning of a new aesthetic era in Azerbaijani children's literature. These works adopted a modern narrative approach that emphasized individual character construction and enriched the broadened the range of genres of children's prose. Therefore, the texts are significant not only from a literary perspective but also in terms of their educational and cultural functions.

Keywords: Azerbaijani Children's Literature, Povest, Novel, Individual Character, National-Moral Values, Aesthetic Transformation

Giriş

Ortaçağ Azerbaycan romantik şiirinden günümüze uzanan süreçte millî çocuk edebiyatı, yalnızca ideolojik ve içerik yönleriyle değil, türsel ve üslup özellikleriyle de dikkat çekmiştir. Çocuk edebiyatında tür ve üslup meselesi her zaman bilimsel ve teorik tartışmaların merkezinde yer almıştır. Sovyet dönemi Azerbaycan çocuk edebiyatı, dönemin ideolojik perspektifi doğrultusunda yeniden şekillendirilmiş; bu süreçte edebî üretilere çoğunlukla propaganda aracı gözüyle bakılmış ve bu nedenle türsel çeşitliliği ve üslup özellikleri ve edebî ustalık gibi estetik unsurlar arka planda kalmıştır. Nitekim Duman ve Mammadov (2022:

¹ Bu makale "Modern Çocuk Nesri (1970-1980'li Yıllar)" adlı doktora tezinden üretilmiş ve genişletilmiştir.

² Means conversation, narration. Narration comes from the Russian word "povestvovanie", which means conversation, narration, or storytelling.

MEMMEDOV R., (2025). Çocuk Edebiyatında Povest ve Roman Türünün Sanatsal-Estetik Özellikleri (1970-80'li Yıllara Ait Azerbaycan Çocuk Nesri Örnekleri) 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 6(3), 1-8.
(Araştırma Makalesi)

10), bu döneme ilişkin olarak, “Azerbaycan’da Sovyet iktidarının başlamasıyla birlikte tüm alanlarda olduğu gibi çocuk edebiyatında da ideolojik konular ağırlık kazanmış, edebiyat Sovyet yönetiminin önemli bir propaganda aracı olarak kullanılmış, özellikle Sovyet tipi yeni nesillerin yetiştirilmesi amacıyla çocuk yazınına özel bir misyon yüklenmiştir” tespitini yapmaktadır.

Azerbaycan çocuk edebiyatı, 19. yüzyılda genel Azerbaycan edebiyatının bağımsız bir kolu olarak şekillenmeye başlamıştır. Bu süreçte folklorik kaynaklar, masallar, destanlar ve klasik romantik şiirin zengin estetik örnekleri çocuk edebiyatının gelişiminde temel dayanaklar olmuştur. Bu geleneksel miras, çocukların ve gençlerin millî düşünce temelinde eğitimi açısından pedagojik, sanatsal ve estetik değerler taşımaktadır. Abbaskulu Ağa Bakıhanov, Mirze Şefi Vazeh, Seyyid Azim Şirvânî, Feridun Bey Köçerli, Reşit Bey Efendiyev, Neriman Nerimanov gibi yazarlar, Azerbaycan çocuk edebiyatının doğuşunu ve gelişimini, toplumun aydınlanmacı ilkeler temelinde yeniden inşasının ayrılmaz bir parçası olarak görmüşlerdir. Batı Avrupa aydınlanma ideolojisiinde okul, eğitim ve kültürel ilerleme temel ideolojik ve politik çizgi olarak ele alındığından, bu ideolojinin taşıyıcıları olan Azerbaycanlı aydınlar da çocukların ve gençlerin eğitime ve yüksek ahlâkî değerlerle yetişmelerine özel önem vermişlerdir. “20. yüzyılda mevcut gelenek sistemli bir şekilde sürdürülmüş, Süleyman Sanî Ahundov, Abbas Sıhhat, Mirze Alekber Sabir, Abdulla Şâik, Feridun Bey Köçerli ve diğerleri çocuk ders kitapları, ders planları ve çeşitli eğitim programları, çocuk eserleri yazarak Azerbaycan edebiyatını zenginleştirmişlerdir (Memmedov, 2018: 8).” 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren millî çocuk edebiyatı yalnızca içeriksel değil, aynı zamanda türsel ve biçimsel nitelikleriyle de gelişim göstermiş; böylece Azerbaycan edebiyatının genel ideolojik ve estetik panoramasına katkı sunmuştur.

Bilindiği üzere çocuk edebiyatında tür ve üslup meselesi her zaman bilimsel ve teorik düşüncenin merkezinde yer almıştır. Sovyet yönetiminin ilk yıllarında ideolojik ve politik propaganda amacı, çocuk edebiyatının sanatsal-estetik yönünü büyük ölçüde gölgede bırakmış; bu nedenle tür, üslup ve anlatı tekniklerine gereken önem verilmemiştir. Bu durum, dönemde üretilen çocuk edebiyatı ürünlerinin zayıf ve şematik bir etki bırakmasına neden olmuştur. 1928 yılında Sovyetler Birliği Komünist (B) Partisi tarafından alınan “Çocuk ve Gençlik Basınıni Geliştirmeye Yönelik Önlemler” kararı sonrası, çocuk edebiyatında şiir, düz yazı ve tiyatro türlerinde yeni eserler üretilmeye başlanmıştır (Memmedov, 2018: 8).” Bu süreçte Azerbaycanlı yazarlar da kısa öykülerin yanı sıra hikâye ve roman türüne yönelmiş; 1938 yılında “Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Yayınevi”nin kurulmasıyla bu alan daha kurumsal ve sistemli bir yapı kazanmıştır. O tarihten itibaren hem dünya klasik çocuk edebiyatının hem de Azerbaycan çocuk edebiyatı örneklerinin yayıncılığı önemli ölçüde hız kazanmıştır. 1950’li yıllardan itibaren edebiyat eleştirmenleri ve araştırmacılar, çocuk düz yazısında sadece öyküyle yetinilmemesi, roman ve anlatı türlerinin geliştirilmesi gerektiğini sıklıkla vurgulamışlardır. “1966 kongresinin arifesinde bile, ünlü yazar Mirze İbrahimov, çocuklarda güçlü bir karakter yetiştirmek için büyük ölçekli romanlar ve kısa öyküler yazmanın önemine dikkat çekmiştir (Aliyev, 1990: 139).”

1950’lerin sonu ve 1960’lı yılların başı, hem dünya genelinde hem de Sovyetler Birliği özelinde yaşanan ideolojik değişimlerin, edebiyat ve sanatta yeni bir yönelişe yol açtığı bir dönem olmuştur. Bu süreçte kaleme alınan eserlerde bireyin psikolojik derinliği, manevî değerlere dayalı kişilik gelişimi ve insanın iç dünyası ön plana çıkmıştır. İnsan, yalnızca emekçi bir figür olarak değil, aynı zamanda millî ve manevî bir enerjinin taşıyıcısı olarak sanatsal üretime konu edilmiştir. Bu bağlamda Memmedov’un (2022: 642) ifadesiyle, edebiyata yönelik ilginin artması, sanatın yeni bir gelişme evresine geçtiğini göstermektedir. Dolayısıyla, 1970–1980’li yıllarda çocuk edebiyatı da hem içerik hem tür açısından önceki on yıllardan farklılaşmış; daha zengin, çeşitlenmiş ve birey merkezli bir anlatı yapısına kavuşmuştur. Belirtmek gerekir ki 1970’ler-1980’lerde çocuk edebiyatının gelişimi önceki on yılların edebiyatından farklıdır. Dolayısıyla, söz konusu dönemin çocuk nesri hem tür hem de konu açısından oldukça çeşitlidir. Daha sonraki eserlerde insana ve iç dünyasına yönelik ilgi derinleşmiş, özellikle millî-manevi değerler belirgin bir şekilde kendini göstermeye başlamıştır. Önceki on yılların şematik, kuru ve şablon sanatsal araçları, imgenin iç dünyasını ortaya çıkarmayı amaçlayan ustalık gereklilikleri lehine ciddi şekilde değerlendirilmiştir.

Azerbaycan çocuk nesrinin büyük ölçüde hikâyelerden oluştuğu bir gerçektir; çünkü esnek ve etkili bir tür olan hikâyenin etki ve sanatsal olanakları daha fazladır. Ancak bazı yazarlar, çocukların yaşantılarını daha kapsamlı anlatmak, olay örgüsünü genişletmek, olay örgüsüne birkaç olay ve öykü eklemek, çocuk edebiyatının etkisini artırmaya çalışmak amacıyla da povestler ve az da olsa romanlar yazmışlardır. 1970’li ve 1980’li yılların millî çocuk nesri, Azerbaycan nesrinin gelenekleri temelinde oluşmuş ve bu geleneklerini sürdürmüştür. Klasik folklor geleneklerini modern düzyazı üslubuyla ustalıkla birleştiren yazarlar, hikâye, povest ve romanlarıyla gerçekçi düzyazıyı daha da geliştirmeye başlamışlardır.

Povest Türü ve Çocuk Edebiyatı

1970’li ve 1980’li³ yıllarda Azerbaycan çocuk düzyazısının en belirgin türlerinden biri öykü ve romanların yanı sıra povesttir. Bu türler, çocuk ve genç bireylerde epik düşünce tarzının oluşumunda önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle povest ve roman, yazarın ele aldığı temayı daha kapsamlı bir biçimde işleyebilmesini, yaşamın çok boyutlu gerçekliğini dinamik olay örgüsü içerisinde sanatsal gerçekliğe dönüştürebilmesini ve böylece çocukların ilgisini çekmesini sağlamıştır. Tüm bu işlevsel özellikler, hacim bakımından daha geniş yapıları türlerinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Çocuk edebiyatı da dönemin mevcut sanatsal ihtiyaçlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Caferov’un şu tespiti bu bağlamda oldukça anlamlıdır: “Sanatın ağır sansürden bir nebze olsun kurtulduğu bir çağda, sanat, yıllardır yüreğini delen temaları tek nefeste ifade etmek için esnek yollar, esnek biçimler ve esnek yöntemler arıyor. Azerbaycan nesrinde 1960’lardan itibaren anlatı türünün aniden ortaya çıkışı bu arayışın bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Caferov, 1998: 3).”

Povest, genellikle Rus edebiyatına özgü, romandan kısa ancak hikâyeden uzun olan bir anlatı türüdür. Türkçeye doğrudan karşılığı olmamakla birlikte, “uzun hikâye”, “küçük roman” ya da “novella” gibi terimlerle ifade edilmektedir. Roman kadar çok katmanlı olay örgüsüne ve geniş zaman dilimine sahip olmayan bu tür, yine de hikâyenin sınırlı bakış açısından fazlasını sunar. Genellikle birkaç ana karakter ve tek bir tema etrafında gelişir. “Kısa öykü ve roman, büyük ölçüde klasik yazarların yarattığı

³ Bu yıllar Azerbaycan çocuk edebiyatının özellikle gelişim yılları olduğu için özel bir dönem olarak belirtilmiştir.

parlak örneklerle tanımlanırken, anlatı türü, pek çok güzel örneği barındırmasına rağmen, hâlâ oluşum ve mükemmelleşme sürecindedir. (Mir Celal ve Halilov, 1988: 154).” Bu türün karakteristik özelliklerinden biri, yazıldığı dönemin aksiyolojik (değer temelli) boyutunu yansıtmasıdır. Yazarın zaman algısı ve olaylara bakış açısı, povestin biçimini belirlemede önemli bir faktördür. Nitekim İvan Turgenev’in “Rudin” adlı eseri, ilk olarak povest olarak değerlendirilmiş, sonrasında ise roman olarak adlandırılmıştır.

Batı edebiyatı eleştirisinde bu tür anlatılar “kısa roman” ya da “novella” olarak sınıflandırılırken, Rus eleştirisinde “povest” türü, eski Rus hikâye anlatıcılığının olaylara yaklaşım biçimiyle ilişkilendirilir. Literatürde “ lirik povest”, “belgesel povest” ve “dramatik povest” gibi alt tür adlandırmalarına da rastlanmaktadır. Ancak bu tür ayrımlar koşulludur ve povest türünü tam anlamıyla tanımlamaya yetmemektedir. Abbasova’nın (2001: 106) da belirttiği gibi: “Üslubu ve anlatımıyla seçkinleşmiş olması, povestın kusursuz bir düzyazı türü olduğunun tam olarak doğrulandığı anlamına gelmez.” Povestın karakterini belirleyen temel etkenler, edebî-teorik düşüncede şu şekilde tanımlanır: “Bir sanatçının ve cesur bir yazarın zamanın sorunlarına karşı tutumu ve duruşu, türün kendisinde içkin olan gereklilikler ve ilkelerdir, amaç ve eylemin netliğidir. Öte yandan anlatının genel sanatsal ve ruhsal etkisi, insana ve yaşama ilişkin çağdaş tutumu açısından da değerlendirilmesi gerekir (Yusifovlu, 2009: 196).”

Povest, yapısal yoğunluğu, tematik derinliği ve sınırlı fakat güçlü karakter örgüsüyle, yaşamın özünü özetleme ve anlamlandırma yetisine sahiptir. Azerbaycan’da povest türünün gelişimi her ne kadar 19. yüzyıl sonlarına uzansa da, 1920’li yıllarda kurumsallaşmaya başlamıştır. Romanla benzerlikleri nedeniyle çoğu zaman “küçük roman” olarak adlandırılmış; ancak Vissarion Belinsky’nin dediği gibi, “Roman, epik türün en kapsamlısı olduğundan, gerekli tüm ayrıntıları epik derinlikle yansıtmayı sever (Belinskiy, 1954: 112).” Povestın çerçevesi romanınkinden çok daha kısa olduğundan, bu türün epik kapsamı sınırlıdır: “Burada belli bir çeviklik, bir dinamizm ortaya konulmalıdır. Yazar, olaydan olaya, bölümden bölüme, bir ruh halinden diğerine geçişleri yavaşlatmamalı, bu geçişler hızlı olmalıdır (Mir Celal ve Halilov, 1988: 154).”

20. yüzyılda Azerbaycan edebiyatında povestın orijinal örnekleri oluşmuştur. Mirze İbrahimov, Süleyman Rehimov, Mehdi Hüseyin, Ali Veliyev, İsi Melikzade, Mevlut Süleymanlı vb. yazarların povestleri büyük okuyucu sevgisiyle karşılanmıştır. Çocuk edebiyatında da povest türü 1970 ve 1980’li yıllarda büyük önem kazanmıştır. Roman türü çok popüler olmasa da ara sıra bu türe de müracaat edilmiştir.

Azerbaycan Çocuk Povestleri

Bu dönemde çocuk edebiyatında kaleme alınan türlerden biri de povestlerdir. Bu türlerin çocuk ve ergenlerde epik düşüncenin oluşumunda özel bir önemi vardır. Povest ve romanın teknik olanakları, yazara, ele aldığı konuyu daha geniş bir ölçekte anlatmasına, yaşamın gerçekliğini, çeşitli olayların dinamik akışı içinde sanatsal gerçekliğe dönüştürmesine, çocukların dikkatini ve ilgisini çekmesine olanak tanır. Bütün bunlar büyük ölçekli povest ve romanların yazılmasını gerekli kılmaktadır. Çocuk edebiyatı da dönemin sanatsal gereksinimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. “Sanatın ağır sansürden bir nebze olsun kurtulduğu bir çağda, sanat, yıllardır zihnini meşgul eden temaları tek nefeste ifade etmenin esnek yollarını, esnek biçimlerini ve esnek yöntemlerini arıyor. Azerbaycan nesrinde 1960’lardan itibaren anlatı türünün aniden ortaya çıkışı bu arayışın bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Caferov, 1998: 3)” fikrine katılmak mümkündür.

1950’li yılların ortalarından itibaren dünyada ve Sovyet toplumunda yaşanan ideolojik süreçler, Azerbaycan edebiyatında olduğu kadar eski Sovyetler Birliği edebiyatında da ele alınması gereken bir dizi sorunu ortaya çıkarmıştır. İnsan ve zaman sorunları, sanatçı ve yurttaşlık görevi, yazar ve sanatsal yaratıcılık, düzyazının ve edebî sürecin genel ruhuna dâhil edilmiştir. 1960-70’li yıllarda Azerbaycan nesrinin karakteristik ve ayırt edici özellikleri; ahlaki ve etik temaların ön planda olması, psikolojik tahlillerin derinleşmesi, sıradan insana, kişiliğe, onun manevi dünyasına ve sorunlarına derinlemesine nüfuz edilmesi, edebî kahramanlar meselesinde sıradan, basit insanlara öncelik verilmesi, tasvir, anlatım ve yorumda somutluk ve özlülük beklentisi, genel olarak insanın içsel, manevi ve ahlaki portresinin yaratılmasıdır. Povestlerde, insan kaderinin sorunları, çağdaş gereksinimler düzeyinde, yüksek bir sanatsal ustalıkla ele alınmış, insanların duygu ve düşünceleri içinde mücadele ettikleri imgeler genelleştirilmiştir.

Tüm bu süreçler edebiyatın ayrılmaz bir dalı olan çocuk edebiyatında da kendini göstermiştir. Elbette düzyazının anlatım yaratıcılığı analiz edilmekte ve eksiklikler zamanında belirtilmekteydi. 1970-1980’li yıllarda çocuk povestleri de kısa öyküler gibi konu ve sorunlar bakımından çeşitlendi, çocuk edebiyatının kapsamı genişledi ve yazarların yaratıcı arayışları niteliksel olarak yeni bir aşamaya girdi. Povestlerde gerçek çocuk kahramanlarının ortaya çıkması, çocuksu karakterlerin oluşturulması, tam da yaratıcı arayışlar sayesinde, yaşamda ve insanda yeni bir yönün, yeni bir başlangıcın keşfedilmesi sonucunda mümkün olmuştur. Zira söz konusu dönemde üretilen yapıtlar, türü, teması veya hacmi ne olursa olsun, önemli bir zorunlulukla karşı karşıyaydı: modernlik sorunu. Yazarlar bu faktörü göz önünde bulundurarak öykülerinde karakterlerin daha gerçekçi ve eksiksiz bir biçimde yansıtılmasına özel önem vermişlerdir. Burada kahramanın davranışlarına, eylemlerine ve özellikle de dünya görüşüne önemli yer verilmiştir. Böylece, önceki on yılların edebî örneklerinden farklı olarak, 1970’li ve 1980’li yıllardaki çocuk povestlerindeki karakterler, yeni dönemin okur talepleri de dikkate alınarak, neredeyse tümüyle “modernize edilmiş”, yani farklı bir formatta okuyucuya sunulmuştur. Çocukların özgür düşünceleri, olaylara bireysel tepkiler vermeleri ve gerektiğinde yetişkinlerle tartışarak kendi görüşlerini savunabilme yetenekleri yeni öykülerin doğrudan teması haline geldi.

Belirtmek gerekir ki psikanalitik bilimin gelişmesi, insanın içsel ruhsal dünyasının giderek daha derinlemesine incelenmesi, toplumsal ilişkiler ve iletişim ağlarının karmaşıklaşması sonucunda, 1970’li ve 1980’li yıllarda Azerbaycan edebiyatında modern insan karakterinin geniş ve eksiksiz bir tasviri sorunu ortaya çıkmıştır. “...bu sorun yazarın betimlemelerinin daha da geliştirilmesini, tasvir becerisinin artırılmasını, yaşamsal süreçler içindeki genel ve bireysel özelliklerin saptanmasını ve bunların sanatsal analiz yoluyla filtrelenmesini gerektiriyordu (Veliyev, 1998: 53).” Önceki dönemlerdeki çocuk düzyazılarından farklı olarak bu yıllarda daha çok çocukların ruhsal dünyasının, yaşam olaylarının içsel psikolojik ve felsefi düşüncelerle anlatılmasına ağırlık verilmiştir.

Çocuklar kahramanlık sahnelerinin yansıtıldığı eserleri daha çok sevdikleri için bu konuda yazılmış povestlerde mücadele ve kahramanlık izleri aramaktalardı. Bu eserlerde çocuklar ve gençler, “Kim olmalı?”, “Nasıl insan olmalı?”, “Kime benzemeli?”, “Hayatta kendini nasıl şekillendirmeli?” gibi soruların cevaplarını ve hayatı yaşamanın yollarını irdelemektelerdi. Bu tür düşünceler ışığında kendilerini onurlu insanlar olarak görmek istiyorlardı. Yazarlar, bu dönemin povestlerinde öğretmen-öğrenci, kız-erkek, büyük-geç vb. gibi sorunlara değinmişler, iyi-kötü, hayır-şer gibi kavramların insan yaşamındaki rolünü kendi akıl ve dünya görüşleri çerçevesinde edebiyata taşımışlardır.

Bütün bunların yanı sıra felsefi ve toplumsal temalar da yeni ortaya çıkan povestlerde ana konulardandı. Böylece zaman ve kişilik, insan ve dünya, “ben” ve toplum arasındaki felsefi ve ruhsal ilişkiler edebi bir anlatıya dönüştürülerek genç okuyucularla buluşturulmuştur.

1970’li ve 1980’li yılların çocuk edebiyatı yazarlarını şöyle bir nitelendirmek gerekirse, küçüklere yönelik edebiyatın temel görevinin çocukları eğlendirmek olduğunu düşünmediklerini söylemek mümkündür. Yazarlar, çocukların ve ergenlerin düşünce, zekâ ve bilgilerini etkileme fırsatlarını daha çok arıyorlardı ve günlük aktivitelerinden ziyade, kişiliklerini ve maneviyatlarını ortaya çıkarmayı, analiz etmeyi ve bunlar üzerine düşünmeyi hedefliyorlardı. Onlar, Sovyet gerçekliğini yüceltmiyor, onu sanatsal yargının öznesi ve nesnesi haline getiriyorlardı. Bu yüzden bu yazarların eserleri daha akılda kalıcıydı. *Perviz’in Hayatı* (Mirze İbrahimov), *Anar, Sabun Köpükleri* (Zahit Halil), *Ben Yalnız Değilim, Cüce Şehirden Kaçmış* (Aleviye Babayeve), *Açgözlülük, Kibrit Çöplerinin Serüveni* (Ali Sametli), *Dağların Beyaz Kavakları* (Emir Mustafayev), *Yeşil Ayna, Ormanda* (Halide Haseilova), *Gökkuşluğu* (Neriman Süleymanov), *Gece Kapı Çalınır, Hemşire Leyla* (Tofik Mahmud), *Ayaz, Yadigâr* (Baba Hasanov), *Garavun Derenin İnsanları* (Eldar Bakış), *Naile’nin Sevinci* (Emrah Emrahov), *Arzular* (Lale Ahmedova), *Üüü...* (Geşem İsabeyli) gibi eserler, çocukların hayatlarını ve karakterlerini çeşitli biçimlerde yansıtan eserlerdi. Bu eserler toplumun gerçek, gündelik yaşamına karşı duyarlı bir tutum sergilemekte ve nesir düşüncesine yeni insani nitelikler yerleştirme yolunda başarılı girişimlerde bulunmaktaydı.

Her halükarda, nesir yazarlarının modern toplumsal ve gerçek gerçekliğin en çeşitli katmanlarına ve alanlarına olan ilgisi, aynı zamanda bu sanatsal yaratımın gelecekteki gelişme eğilimine de ışık tutmaktaydı. Zahit Halil, Aleviye Babayeve, Ali Sametli, Neriman Süleymanov, Memmed Aslan, Tofik Mahmud köylerden veya küçük kasabalardan yazıyorlardı. Onların kahramanları genellikle sade, çalışkan, kendi emeklerine güvenen, sosyo-ahlaki alanda kilit rol oynayan kişilerdi. Karakterler birbirleriyle yakın temas halindedir, birbirlerini iyi tanırlar. Kimsenin eylemleri diğerlerinden gizli değildir, herkes birbirine ahlaki değer verir ve herkes birbirini etkileşim ve iletişimde değerlendirir. *Anar* eserindeki Anar-Reşit, *Açgözlülük* eserindeki İskender-Samender, *Ben Yalnız Değilim* eserindeki Terlan-Altay, *Gece Kapı Çalınır* eserindeki Resul-Ayna vb. uzun yıllardır dosttular, hatta aynı anaokuluna ve okula gidiyorlar, aynı mahallede oturuyorlar, sevinçlerini ve üzüntülerini hep birlikte paylaşıyorlar.

Povestlerin Konusu, İçeriği ve Kahramanları

Bu dönemde yaratılan povestlerde eğitim ortamı, ahlaki ve manevi değerler anlatı çizgisinde önemli yer tutar. Buradaki kahramanlar, eğitim için çabalayan, büyüklerine saygılı ve gerektiğinde kendilerinden küçüklere öğüt verebilen çocuklardır. Çeşitli eserlerde çocuklar, duygusallıkları, saldırganlıkları ve gerektiğinde aldıkları radikal kararlarla yetişkinleri bile zor durumlara sokabilmektedirler. Örneğin, Zahit Halil’in “Anar” adlı eserinin başkahramanı olan küçük Anar, yaramaz ve aşırı şımarık bir çocuktur. O, kendi başına her şeyi bilir, ama kimse onu anlamaz veya anlamak istemez. Öğretmenine laf atan, arkadaşlarıyla geçinemeyen, sınıf arkadaşının hayatını “zehirleyen”, anne ve babasını herkesin önünde küçük düşüren küçük Anar’ı anlamak artık çok karmaşık bir mesele haline gelmiştir. Öğretmene laf atarken dilinin, arkadaşlarına vurduğunda ve kızların saçlarını çektiğinde ellerinin, camı kırduğunda ayaklarının sözünü dinlemediğini dile getirmektedir. Kimsenin onu anlamadığını düşündüğünde ise öfkeden ağlamaktadır. Peki, okuyucu ne düşünüyor?

Okuyucu doğal olarak öncelikle Anar’ın öğretmeniyle, arkadaşlarıyla ve en önemlisi de anne-babasıyla olan ilişkilerini zihninde kıyaslamaktadır. İlk bakışta küçük Anar’ın yaramaz olduğu düşünülse de, aslında onun ellerini, ayaklarını ve dilini “dinlemiyor” olması, iç dünyasındaki şımartılmadan kaynaklanmaktadır. Yazar burada Anar’ın iç dünyasını ve düşüncelerini lirik-psikolojik bir zeminde anlatmakta ve çocukların genel olarak kendilerine özgü dünyalarının olduğunu vurgulamaktadır. Ancak mizahla harmanlanmış olayların giderek lirik dramatizme dönüştüğü de göz önünde bulundurulmalıdır. Burada, özellikle erkek çocuklarının kızlarla olan ilişkileri (Anar - Ayten), kıskançlık ve kin duyguları (Reşit - Anar), pişmanlık ve kaygı duyguları (Pakize Öğretmen - Anar) olmak üzere küçük çocuklar arasındaki ilişkinin genel bir tablosu çizilmekte ve son olarak pişmanlık ve kaygı gibi ilişkilere sanatsal bir çözüm getirilmektedir.

Genel olarak çocuk povestlerinde yaşamsal çelişkiler ve sanatsal çatışmalar daha gerçekçi ve daha ayrıntılı biçimde betimlendiğinde, genç okurlar öykünün kahramanlarını kendileri için ideal olarak seçerler. Bu nedenle yazarlar bir povest üzerinde çalışırken kahramanın kaderine, düşüncelerine, yaşam tarzına vb. sorunlara özel önem vermişlerdi. Yazarlar karakterler arasındaki dostluğu veya düşmanlığı, okuyucunun kimin haklı, kimin haksız olduğuna kendisinin karar verebileceği şekilde kurarlar. Bu, çocuğun çok küçük yaşlardan itibaren bağımsız yargılarda bulunmasının ve herhangi bir olaya karşı bağımsız bir tutum sergilemesinin temelini oluşturur ve gelecekte bir birey olarak büyümesine yardımcı olur. Çocuk yazarları, küçük Anar ile Reşit’in ilişkilerini değerlendirme (*Anar - Zahit Halil*), İskender ile Samender’in ne ölçüde haklı veya haksız olduklarını gösterme (*Açgözlülük - Ali Sametli*), Terlan’ın eylemlerini analiz etme ve sonuçlar çıkarma (*Ben Yalnız Değilim - Aleviye Babayeve*), Doktor Resul’un olumlu insan niteliklerini uygun şekilde değerlendirme (*Gece Kapı Çalınır - Tofik Mahmud*), genç Naile’nin geri kalmış okulunu ilçenin en ileri okuluna dönüştürme (*Naile’nin Sevinci - Emrah Emrahov*), İrşat ile Erşat’ın annelerine nasıl saygı duyduklarını gösterme (*Evimiz, Aziz Evimiz - Cengiz Sultanov*) vb. gibi konuların çözümünü genç okuyucuların takdirine bırakmış, onları gerçek hayattaki hatalarını fark etmeye ve asla böyle eylemlerde bulunmamaya teşvik etmişlerdir.

Bu nedenle povestlerdeki kahramanlar, kendilerine özgü iç dünyaları ve kendilerine özgü psikolojileriyle anlatılmıştır. Modern edebiyatta insanın manevi dünyası ön plana çıktığı için, tasvir edilen çocukların iç dünyaları psikolojik ve felsefi nüanslarla zenginleştirilerek okuyucuya sunulmuştur. Elbette bütün bunlar daha anlaşılır bir biçimde, basit çocuk diliyle yazılmıştır. “Çocuklar için yazılan eserlerde, sadeliğin yerini sıgılık, derinliğin yerini yüzeysellik, içeriğin yerini laf kalabalığı ve doğallığın yerini taklit alamaz. Çocuk edebiyatının dili canlı, dolu, kesin, doğru, eğlenceli ve komik olmalıdır (Caferov, 1998: 411).”

Bu bağlamda Aleviye Babayeva, Ali Sametli, Memmed Aslan, Tofik Mahmud daha çok halk diline yönelmiş, eserlerinde millî duyguları, düşünceleri daha da güçlendirmekteler. Hikâyeler gibi anlatılar da millî değerler açısından oldukça çeşitlidir. Bu öykülerde toplumun en yüce millî değerleri, gelenekleri, hatta millî mutfağı ustalıkla anlatılmıştır. Dügün törenleri – kız isteme, nişan, kına gibi örf ve adetler, Azerbaycan millî mutfağının en lezzetli yemekleri - haşıl, tandır ekmeği, kayganak, pilav, kebab vb. yazılan povestlerin ayrılmaz bir parçası haline geldi. Bu durum, ulusal değerlerin genç okurlar için bile ne kadar önemli olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır.

“Resul içeri girer girmez, önce mangalı ve kömürü hazırlayıp binanın önüne koydu, şişleri getirip temizlemesi için Ziya’ya verdi. Eti kendisi doğradı, sonra şişlere geçirdi... Resul eti şişlere geçirdi, mangala yerleştirdi ve geri dönüp taze, sıcak kebabı ekmeklerin arasına doldurdu... (Mahmud, 1988, 270).”

“Akbar Baba kapaklı bir tencere getirdi. İçinde üç dört tane temizlenmiş tavuk vardı.

Ocak çıtırdıyordu. Bir süre sonra Akbar Baba ocağa su serpti. Artık kebabı pişirme zamanı gelmişti (Mansurzade, 1983, 90).”

“Dev sordu:

– Haşıl pişirebilir misiniz?

Çocuklar cevap verdi:

– Evet. Ama un, tereyağı ve pekmezin var mı?

Dev bir çuval un, bir kavanoz tereyağı ve bir bardak pekmez getirdi. Çocuklar kollarını sıvayıp tencereye su doldurdular ve unu içine döktüler. İyice karıştırdılar, haşıl hazırladılar, üzerine pekmez döktüler ve Dev’in önüne koydular (Sametli, 1981: 89).”

Bunların yanı sıra, eserler zaman zaman okul çocuklarının mutfakta anne babalarına yardım etme rolünü de vurgular:

“Terane mutfağa girdi, orada et, yağ, patates, domates ve yemek pişirmek için her türlü yiyecek vardı. Annesinin önlüğünü giydi ve kollarını açmadan çalışmaya başladı (dün annesinden akşama bozbaş pişireceğini duymuştu). Terane önce eti doğrayıp hazırladı, tencereyi ocağa koydu ve içine bol su koydu, eti haşladı, bezelyeleri ayrı bir kapta haşlayıp tencereye ekledi. Sonra yemek için soğanları doğradı, patatesleri soyup yemeğe attı ve domatesleri döktü (Hümmetov, 1979: 80).”

Ancak burada ilginç bir nokta var. Okul çağındaki bir kızın bu kadar profesyonelce yemek yapması bir yapaylık yaratıyor. Modern bir bakış açısıyla bakarsak, Terane’nin yemek pişirme becerisinin tamamen bir Sovyet okul kızının kudretinden kaynaklandığını görürüz. Görüldüğü gibi, yemeklerin yanı sıra, pişirme ve hazırlama yöntemleri de tıpkı yemek kitaplarında olduğu gibi povestlerde anlatılmaktadır.

1970’li ve 1980’li yıllardaki çocuk düzyazısının ilginç yanlarından biri de povestlerin içeriğinin bilgilendirici olmasıdır. Dolayısıyla bu eserlerde tarih, coğrafya, biyoloji, fizik ve hatta kimyadan da az da olsa bilgiler görmek mümkündür. Okuyucuların küçük yaşlardan itibaren organik doğada ve toplumsal yaşamda gerçekleşen süreçleri öğrenmelerine yardımcı olması açısından oldukça ilgi çekicidir. Çocuklar bu eserleri okurken kibritlerin nasıl yaratıldığını, günlük hayatta nasıl kullanıldığını, Kuzey ve Güney’in eşsiz doğasını (Ali Semetli - *Kibrit Çöplerinin Serüveni*), II. Dünya Savaşı’ndan sonra ülkede gerçekleştirilen inşaat ve iyileştirme çalışmalarını, yeni şehirlerin, köylerin ve yerleşim yerlerinin nasıl inşa edildiğini (Aleviye Babayeva - *Ben Yalnız Değilim*), “uzay çağı”ndaki teknoloji düzeyini, otomobillerin ve kitle iletişim araçlarının gelişimini ve bunların insanlara nasıl fayda sağlayacağını (Zahit Halil - *Kalbinur’un Başından Geçenler*), içinde yaşadığımız galaksiden başka galaksilerin varlığını (İbrahim Hüseyinov - *Aquana’nın Aşkı*), Azerbaycan’ın bölgelerinde doğanın, özellikle de gelenek ve göreneklerin varlığını (Tofik Mahmud - *Gece Kapı Çalınır*) ve Azerbaycan faunasının zenginliğini (Halide Hasilova - *Yeşil Ayna*) daha iyi öğrenirler.

Ancak tüm bunların yanında eserlerde dikkat çeken kusurlar da vardı. Bunun başlıca nedeni dilin karmaşıklığı ve terimlerin çokluğu idi. Sıralanan bu eksiklikler, 1930’lu ve 1940’lı yılların düzyazısına egemen olan standart edebi boyutları, kalıplaşmış sanatsal karakterleri, geleneksel “üretim” romanlarını, “abartı”yı, yapay anlatım yöntemlerini ve diyalogları bir bakıma anımsatıyordu. Yaşlarına uygun olmayan konuşmalar, hareketler ve bilgiler, eserlerdeki karakterleri doğallıktan ve gerçeklikten uzaklaştırmıştır. Bu konulardaki tavrını dile getiren ünlü yazar Mikayıl Rzaguluzade: “...okul, anaokulu ve ailedeki çocukların yaşam ve davranışları hakkında yazılan eserlerde, “olumlu kahraman” karakterleri son derece şematik ve birbirine çok benziyor. Neredeyse hepsi derslerinde başarılı, evde ebeveynlerinin sözünü dinliyor, yaramazlık yapmıyor vb. (Rzaguluzade, 1955: 132)” söyleyerek konuyu özetlemiştir.

Örneğin Aleviye Babayeva’nın *Ben Yalnız Değilim* adlı povestine bakalım:

Bu eser, karla kaplı dağların eteklerinde kurulan yeni bir şehirde yaşayan çocukların başına gelen ilginç maceralardan oluşuyor. Yazar, şehrin inşası ve yeşillendirilmesinde yetişkinlerle birlikte yer alan Terlan, Altay, Rana, Meryem, Keklik ve diğer çocukların karakterlerini ustalıkla aktarmayı başarmıştır. Eyvaz Dede’nin sıkı çalışma tutkusu ve emek sevinci, çocukları derinden etkiliyor ve onları bu yönde teşvik ediyor. Gerçek yaşam sahnelerinin zengin tasvirleriyle dolu bu eserde, memleketinin gizemli doğası ve iç ısıtan, büyüleyici manzaralar, okuyuculara tatlı bir üslupla aktarılarak onlarda duygusal ve duygusal bir etki

bırakıyor. Ailesiyle birlikte inşaat halindeki yeni bir şehre taşınan Terlan, henüz okula başlamamış küçük bir çocuktur. Yeni şehirde yeni arkadaşlar edinir. Arkadaşı Altay ise ikinci sınıftadır ve Sovyet ideolojisine göre elbette başarılı bir öğrencidir. Burada Altay’ın sohbeti ve “çok bilgili” olması, eseri gerçekçilikten uzaklaştırıyor. İnşaat, ekskavatörler, metreküpler, monitörler vb. konularda son derece eğitilmiş bir uzman gibi bilgi veriyor. İkinci bir yapaylık ise henüz okula gitmemiş olan Terlan’ın Altay’ı anlamasıdır.

Mesele şu ki, yeni dönem edebiyatı bu tür klişelerden uzaklaşıp niteliksel olarak daha modern temalar ve içerikler ararken, genç okuyucular için bu tür eserlerin yaratılması kabul edilemezdi. Bu sorunlar birçok eserde göze çarpmaktaydı. Ancak aynı zamanda okuyuculara hayvanlar, kuşlar, böcekler ve çeşitli çiçekler hakkında değerli bilgiler de sunuluyordu.

Genel tabloya bakıldığında, bu dönemin çocuk povestlerinin modası geçmiş kalıplardan bir ölçüde uzak olduğu görülmektedir. İskender, Samender, Kalbinur, Anar, Alisefa Amca, Kadir Öğretmen, Resul, Ayaz, Aferim, Naile, Nogulbala, Üüü vb. yeni karakterler artık “çocuk nesrinde yeni bir çağ”ın habercisi olarak okuyucuyla buluşuyordu. Kişinin bireysel özelliklerini gösterme, karakterlerin özgünlüğünü tanımlama, yaşamın akışı içinde ortaya çıkan insan ve toplumsal çelişkilerin özünü ortaya koymada bireysel ilişkilerin rolünü haklı çıkarma ve kanıtlama gibi nitelikler, yeni nesil çocuk yazarlarının eserlerinde hak ettiği değeri bulmuştur.

1970-1980’li yılların çocuk düzyazıları, özellikle bu dönemin povestleri, zaman, toplumsal çevre ve toplum arasındaki karmaşık ilişkilerin gerçekliği daha bütünsel ve nesnel bir biçimde somutlaştırması yoluyla ortaya konulmasında yeni niteliksel göstergeler kazanmıştır. Bu bağlamda Azize Ahmedova, Emrah Emrahov, Zahit Halil, Ali Sametli, Neriman Süleymanov, Emin Mahmudov, Aleviye Babayeva, Tofik Mahmud, Baba Hasanov, İsa Hümmetov gibi yazarların eserlerinde kişiliğin bireysel yönlerini (çocuk karakterlerini) yeni tonlarla ortaya çıkarma arayışı dikkat çekmektedir.

Çağdaş dünya görüşü ve bireyselleştirilmiş sanatsal üslupların gücü, yaşam olaylarına araştırmacı bir yaklaşımla birleşince, farklı kişilik özelliklerine sahip yeni karakterlerin (Anar, Kadir Öğretmen, Alisefa Amca, Murad Amca, Kelenter Öğretmen, Ahmet, İskender, Samender, Terlan, Resul vb.) yaratılmasına zemin hazırlanmıştır.

1970-1980’li Yılların Çocuk Romanları

Söz konusu dönemde roman türünün çocuk düzyazısında en azından kısmen yer aldığını da belirtmek gerekir. Romanın, farklı insanların, ailelerin ve toplumların yaşamlarında meydana gelen çeşitli olayları, yaşanmış veya yaşanabilecek bir olayla birbirine bağlayan geniş kapsamlı bir edebi eser olduğu bilinmektedir. “Kelime, ‘gerçek veya hayali bir olayın düzyazı öyküsü’ anlamına gelen ‘ramonus’ kelimesinden gelir. Edebi bir tür olarak romanın da şiir gibi kesin ve evrensel olarak kabul görmüş bir tanımı yoktur.” (URL 1). 10. yüzyıldan itibaren destansı anlatı romanları tüm dünyada ortaya çıkmış, bunları şövalye romanları, romantik romanlar ve gerçek romanlar izlemiştir. 16. yüzyılın sonlarından itibaren gelişmiş romanlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bir romanda tema, merkezi bir olay etrafında gelişen, birbiriyle bağlantılı olaylar zincirinden oluşur. Bunların yaşananların veya yaşanabileceklerin karakterini yansıtmaları önemlidir. Hayatın normal akışını bozan ani tesadüfler, sıra dışı veya nadir olaylar bir romanda kabul edilemez. Bir konu bir plan dâhilinde ele alınır. “Bu plan kısaca ‘giriş’, ‘gelişme’ ve ‘sonuç (çözüm noktası)’ olarak özetlenebilir. Bazı romanlarda bu planın sıralaması değiştirilebilir ve yaklaşık bir sıralama yapılabilir.” (URL 1).

Romanlarda çevre, çeşitli sanatsal ve etkileyici betimlemelerle okuyucuya aktarılır. Bu bir kasaba, şehir veya köy olabilir. Tüm bunların kullanıldığı romanlar olduğu gibi, yazarın yarattığı ideal, hayali bir dünya da olabilir. Burada önemli olan, ortamın belirli bir konumda yer almasıdır.

1970’li ve 1980’li yıllarda bazı eleştirmenler çocuk edebiyatında öykü türüne öncelik verilmesini kabul edilemez bulmuş, hatta “küçük biçim küçük fikirler gerektirir, hikâye bir hayatın anısıdır, yaşamın bir anısıdır” diyerek çocuk öyküleri ve romanları yazılmasını savunmuşlardır. Hatta ünlü çocuk yazarı Zahit Halil bile bu konudaki görüşünü şu şekilde dile getirmiştir: “..Roman türü, yazarın okul çocuklarının psikolojisini keşfetmesine ve akılda kalıcı karakterler yaratmasına olanak tanır. Çocuklar haklı olarak bizden hayatlarını geniş bir şekilde yansıtan romanlar isterler. Bu talebi karşılamanız lazım (Halil, 1983: 70).” Böyle bir sonuca varmak, meselenin derinlemesine anlaşılmasından, temel sorunlar içeren klasik ve modern hikâyelere aşina olunmamasından kaynaklanmaktadır. “Dünyanın ünlü yazarlarının (özellikle 1920’lerden sonra) toplumsal yaşam hakkında kısa hikâyeler yazarak roman geleneğini değiştirdikleri ve bu hikâyelerin hâlâ dünya edebiyatının klasikleri arasında yer aldığı unutulmamalıdır (Memmedov, 2018: 41).”

Ancak ne yazık ki 1970’li ve 1980’li yıllarda çocuk düzyazısında roman türünün gelişimi pek de iç açıcı olmamıştır. Dolayısıyla bu türe değinen yazar sayısı azdır. Elbette, bu konuda Azerbaycan çocuk edebiyatının önde gelen yazarlarından Azize Ahmedova’nın *Çatıda Yaşayan Karlson* ve *Bacada Yaşayan Damdabaca’nın Maceraları* adlı romanından bahsetmek mümkündür. Bu eser, ünlü İsveçli yazar Astrid Lindgren’in *Çatıda Yaşayan Karlson* adlı eserinin ulusal versiyonudur. *Çatıda Yaşayan Karlson* bu sınırları aşarak SSCB’de en çok sevilen eserlerden biri haline gelmiş ve filme de uyarlanmıştır. Bunun için yazardan izin alan yönetim, eseri yüksek bir kalitede televizyonlara aktarmıştır. Hatta yazarın kendisi de bundan çok memnun kaldı. Çünkü tüm dünya ilginç bir karakter olan Karlson’u SSCB’de yapılan filmle sevdi” (Memmedov, 2023: 1042).” Bu eseri çocuklar çok sevdiğinden Azize Ahmedova kendine has bir üslupla farklı bir roman oluşturmuştur. Yazar, hayal gücünü kullanarak Karlson’u İsveç’ten, Damdabaca’nın mektubu aracılığıyla Azerbaycan’a getirir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki gerçek hayatta Damdabaca, babalar, anneler ve büyükanne ile büyükbabalar tarafından küçükleri “korkutmak” için yaratılmış kurgusal bir karakterdir. Yazar Karlson’a yazdığı mektupta bunu açıkça dile getirmektedir: “..Zavallı çocuk ne yapsın?! Gözlerini açar açmaz, dadısından, büyükannesinden, büyükbabasından bir adım uzaklaşır uzaklaşmaz hep bir ağızdan: ‘Koş, damdabaca geldi!’ diye bağırlar (Ahmedova, 1985: 198).” Bu Damdabaca, ilk kez Azize Ahmedova’nın romanında bir karakter olarak çocuklara tanıtılıyor.

Yazar, bu eserinde çocukları Azerbaycan’la tanıştırıyor; özellikle de Azerbaycan’ın manzaralarını bir İsveçli çocuğun dilinden anlatıyor: ”..çocuk, Doğu’nun kapısı Azerbaycan’ı görmeyi hayal ediyordu. Şöyle dedi:

- Biliyor musun, Bakü’yü görmeyi çok istiyorum. Karlson, o efsanevi Petrol Sondajlarını, petrol Şehrini... (Ahmedova, 1985: 199).”

Yazar ayrıca genç okuyucuları Bakü’nün geçmişiyile, kadim mimari anıtlarıyla - Kız Kulesi, İçerişehir (Eski Şehir), Gobustan kaya resimleriyle - tanıştırıyor. Damdabaca, Karlson’u Bakü’de gezdiriyor, Azerbaycan halkının millî değerleri hakkında konuşuyor, ona atasözleri, bilmece, tekerlemeler öğretiyor, efsaneler anlatıyor ve hatta onu bir Azerbaycan düğününe götürüyor. Kısacası, Ahmedova, Karlson’u Damdabaca aracılığıyla gerçek bir “Azerbaycanlı” yapıyor. Buradaki önemli noktalardan biri, eserde yeni karakterlerin varlığıdır. Bunlar, tamamen yazarın hayal gücüyle yaratılan karakterlerdir.

Azerbaycan Halk Şairi Mirvarid Dilbazi, Azize Ahmedova’nın nesir yaratıcılığını çok takdir ederek şöyle yazmıştır: “Azize Ahmedova’nın düzyazısının özgünlüğü, ilk öykülerinden itibaren dikkat çekmiştir. Yazım tarzı başka hiçbir şeye benzemez. Bu eserlerdeki şiirsel amacın netliği ve yazdığı her öyküyü genelleştirme becerisi de ona özgüdür. Yazar, bir çocuğun hayal gücünün kavramakta zorlandığı olayları tuhaf bir çekicilikle basitleştirmeyi ve bunları bir çocuğun anlayabileceği bir şekilde sunmayı başarmıştır (Halil ve Askerli, 2007: 497).”

Ünlü edebiyat eleştirmeni İsmayıl Veliyev, 1970–1980’li yılların Azerbaycan çocuk edebiyatına dair yaptığı değerlendirmede şu tespitte bulunur: “Hem modern çocuk imgelerinin karakterinde hem de toplumsal ilişkilerinde yeni sanatsal nüanslar ve arayışlar ortaya çıkıyor ve istikrar kazanıyor. Giderek karmaşıklaşan toplumsal süreçler, sanatsal arayışlarda kişiliğin en önemli yönlerinin açığa çıkarılmasını ve sanatsal analize dâhil edilmesini gerektiriyor. Çünkü sanatsal arayışlar sanatsal imgelerde daha net bir şekilde görülebiliyor ve sanatsal imgeler de yeni kişiliklerin incelenmesinde daha belirgin hale geliyor ve zamanlarının gerçek gerçekliklerini kapsamlı bir şekilde yansıtır (Veliyev, 1998: 107).”

Bu değerlendirme, dönemin çocuk edebiyatında - özellikle povest türü metinlerde - bireyin içsel dünyasına, ahlaki ve psikolojik gelişimine odaklanan modernist anlatı arayışlarının güç kazandığını göstermektedir. Sovyet toplumunun giderek artan yapısal ve ideolojik baskılarına karşın, Azerbaycanlı yazarlar çocuk karakterleri yalnızca ideolojik birer prototip olarak sunmakla yetinmeyip, onların duygu dünyalarını, bireysel çelişkilerini ve sosyo-ahlaki karar süreçlerini estetik bir sorgulama düzlemine taşımaya başlamışlardır. Bu süreçte çocuk kahramanlar, artık sadece “kolektif idealin temsilcisi” değil, aynı zamanda bireysel farkındalığın ve özgün kişilik inşasının da edebi araçları hâline gelmiştir.

Ne var ki, bu dönemde yazılan povestlerin tamamı bu estetik yönelimi taşımaz. Dikkat çekici bir bölüm, özellikle bilim ve teknolojiye yönelik ilgi çerçevesinde geleceğin çocuk dünyasını yücelten temalar ekseninde şekillenmiştir. Uzak çağ, modern makineler, şehirleşme ve bilimsel ilerleme gibi unsurlar, çocuk okurun hayal dünyasını genişletmek amacıyla didaktik bir çerçevede metinlere entegre edilmiştir. Ancak bu anlatıların çoğu, biçimsel yenilik ve bireysel anlatım dili taşısa da, içeriksel olarak hâlâ “sosyalist gerçekçilik” paradigmasına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. 1970’li ve 1980’li yılların Azerbaycan çocuk edebiyatı, genel olarak Sovyet sisteminin ideolojik taleplerinden tam anlamıyla bağımsızlaşmamıştır. Bu yıllarda kaleme alınan birçok çocuk povesti, açık ya da örtük biçimde “Sovyet vatandaşı”nı inşa etmeyi hedeflemiştir. Kahramanlar genellikle üretken, toplum yararına çalışan, idealleri uğruna fedakârlık yapan bireyler olarak çizilmiş; bireycilik ya da eleştirel düşünce yerini, kolektif sorumluluk ve uyum temalarına bırakmıştır. Bu yönüyle dönemin çocuk metinleri, bireysel kimlik inşasını önceleyen modern edebi yaklaşımlarla sosyalist ideolojinin kalıplaşmış birey tipolojisi arasında sıkışmış bir anlatı alanı oluşturmuştur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, estetik arayışların ideolojik sınırları aşmaya başladığı ve yazarların bireyin içsel gerçekliğine dair daha fazla cesaretle yazmaya yöneldiğidir. Bu da çocuk edebiyatının yalnızca bir propaganda aracı olmaktan çıkıp, çocuğun iç dünyasını anlamaya çalışan, onu psikolojik ve ahlaki yönlerden geliştirmeyi amaçlayan bir edebi platforma dönüşmeye başladığını göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

1970–1980’li yıllar, Azerbaycan çocuk edebiyatında özellikle povest ve roman türlerinde tematik ve estetik düzeyde belirgin bir dönüşümün yaşandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu yıllarda kaleme alınan eserler, yalnızca didaktik işlevle sınırlı kalmamış; aynı zamanda çocuk bireyin psikolojik derinliğini, ahlaki sorumluluklarını ve toplumsal kimliğini yansıtan çok katmanlı, bütünlüklü bir anlatı düzleminde yapılandırılmıştır. Çocuk karakterler artık geleneksel anlamda idealize edilmiş tiplerden ziyade, çelişkileri, duygusal karmaşıklıkları, bireysel tepkileri ve özgün kişilik özellikleriyle ele alınmaya başlanmıştır. Bu yaklaşım, çocuk edebiyatında psikolojik gerçekçilik ve bireysel gelişim temalarının daha öncelikli hâle geldiğini göstermektedir. Söz konusu eserler, çocukların iç dünyasını daha derinlikli ve yer yer felsefi boyutlardan irdeleyen bir anlatı formu kazanmış; böylece pedagojik işlevlerinin yanı sıra sanatsal değerlerini de artırmıştır. Yazarlar, toplumsal değerler ile bireysel kimlik arasında denge kurarak çocuklara yalnızca estetik bir okuma deneyimi sunmamış, aynı zamanda yaşamı anlama ve anlamlandırma yolunda zihinsel ve duygusal rehberlik de yapmışlardır. Millî ve manevî değerlerin, halk kültürünün, gelenek ve göreneklerin, gündelik yaşam motiflerinin (örneğin yemek kültürü, düğün ritüelleri, atasözleri ve folklorik unsurlar) anlatıya başarıyla entegre edilmesi, çocuk edebiyatının kültürel aktarım fonksiyonunu da pekiştirmiştir. Bu bağlamda, 1970–80’li yıllarda yazılmış çocuk povest ve romanları, yalnızca edebi estetiği temsil eden metinler değil; aynı zamanda kimlik, aidiyet ve değer aktarımının gerçekleştiği pedagojik ve kültürel metinler olarak da değerlendirilmelidir. Her ne kadar dönemin bazı örneklerinde kalıplaşmış karakterler, yapay diyaloglar ve ideolojik yönelimli anlatı kalıpları gözlemlense de, genel itibarıyla bu dönem çocuk düzyazısı, Azerbaycan edebiyatında türsel zenginliğin, psikolojik bireyselleşmenin ve estetik çeşitlenmenin arttığı bir evreyi temsil etmektedir.

Sonuç olarak, 1970–1980’li yıllarda yazılmış çocuk povest ve romanları, Azerbaycan çocuk edebiyatında hem biçimsel hem düşünsel düzlemde bir modernleşme sürecinin işaretlerini taşımaktadır. Çocuk karakterlerin daha derinlikli, özgün ve gerçekçi

temsillerle sunulması; bireysel ve toplumsal meselelerin estetik boyutlarda işlenmesi; yaşamın farklı cephelerinin anlatıya katılması bakımından bu eserler, günümüzde de incelenmeye ve değerlendirilmeye değer önemli kaynaklardır.

Kaynakça

- Abbasova, S. (2001). *İsi Melikzade'nin Yaratıcılığı*. Bakü: Nurlan
- Ahmedova, A. (1985). *Damda Yaşayan Karlson'la Bacada Yaşayan Damdabaca'nın Maceraları*. Bakü: Gençlik
- Belinskiy, V. (1954). *O Detskoy Literature*. Moskva: Khudoj.Lit
- Caferov, N. (1998). *İdeolojik Varsayımlardan Estetik Değerlere*. Bakü: BDÜ Neşriyatı
- Duman, G. ve Mammadov, R. (2022). *Başlangıçtan Günümüze Azerbaycan Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Bengü
- Halil, Z. (1983). Çocuk Edebiyatının Problemleri. *Kitaplar Aleminde Dergisi*, №3
- Halil, Z. ve Askerli, F. (2007). *Çocuk Edebiyatı*. Bakü: ADPÜ
- Hümmetov, İ. (1979). *Dünyanın Bezeyi*. Bakü: Gençlik
- Mahmud, T. (1988). *Gece Kapı Çalınıyor*. Bakü: Gençlik
- Mansurzade, A. (1983). *Sıra Bende*. Bakü: Yazıcı
- Memmedov, R. (2018). *Azerbaycan Çocuk Nesrinin Gelişim Yönleri*. Riga: Lap Lambert Academic Publishing
- Memmedov, R. (2022). 1960'lı Yıllar Azerbaycan Hikâyelerinin Konusu Üzerine Bir İnceleme. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 9, 640-653.
- Memmedov, R. (2023). İsveçli Yazar Astrid Lindgren'in "Çatıda Yaşayan Karlson" Eserinin Tarihsel ve Edebi Yönleri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(11), 1034-1043.
- Mir C. ve Halilov, P. (1988). *Edebiyatşünaslığın Esesları*. Bakü: Maarif
- Rzaguluzade, Mikayıl (1965). Azerbaycan Sovyet Çocuk Edebiyatında Konu ve Kalite Sorunu. "*Azerbaycan*" *Dergisi* №8
- Rzaguluzade, M. (1965). *Nesillerden Nesillere*. Bakü: Gençlik
- Sametli, A. (1981). *Sihirli Halı*. Bakü: Gençlik
- Veliyev, İ. (1998). *İnsan: Hayatta ve Sanatta*. Bakü: Güneş
- Yusifoglu, R. (2009). *Edebiyatşünaslığın Esasları*. Bakü: ADPU Neşriyatı
- www.edebiyatfakultesi.com/eflatun-cem-guney/ET: 22.09.2014